

DOWÓDZTWA OKRĘGÓW KORPUSÓW W SYSTEMIE BEZPIECZEŃSTWA II RZECZYPOSPOLITEJ (1921-1939)

Adam A. Ostanek

Wojskowa Akademia Techniczna

Streszczenie. Główny problem badawczy pracy stanowi zagadnienie miejsca i roli dowództw okręgów korpusów w systemie bezpieczeństwa II Rzeczypospolitej. Powołane w 1921 roku okręgi były terenowymi organami administracji Wojska Polskiego. Posiadając różne kompetencje w poszczególnych latach, dowództwa okręgów stanowiły jeden z istotnych elementów bezpieczeństwa II Rzeczypospolitej. Mimo zmian organizacyjnych, dowództwa w ciągu całego okresu międzywojennego odpowiadały m.in. za sprawy związane z współpracą z władzami cywilnymi w zakresie szeroko rozumianego bezpieczeństwa. W pierwszej części pracy wskazano na uwarunkowania polityczne i wojskowe, które przyczyniły się do powstania dowództw okręgów korpusów, oraz pokrótce scharakteryzowano ich ogólne zadania. Wskazano także na szereg wojsk i instytucji im podległych. W głównej części analizie poddano budowę struktur wewnętrznych DOK oraz przekształcenia tych struktur, wskazując jednocześnie, że wiele z nich wiązało się ze zmianą zakresu zadań. Każdorazowo starano się wskazać na związek działania poszczególnych komórek organizacyjnych z bezpieczeństwem tak w rozumieniu bezpośrednim, jak i pośrednim. W zakończeniu pracy podkreślono, że DOK, choć z pozoru zajmujące się głównie zadaniami administracyjnymi w armii, miały olbrzymi wpływ na kwestie bezpieczeństwa państwa i regionu, co widoczne stało się choćby w okresie poprzedzającym wybuch II wojny światowej, jak i po jej rozpoczęciu. Podstawę źródłową niniejszej pracy stanowią materiały archiwalne zgromadzone w Centralnym Archiwum Wojskowym oraz literatura przedmiotu.

Słowa kluczowe: dowództwo okręgu korpusu, II Rzeczypospolita, bezpieczeństwo.

Dzieje Wojska Polskiego okresu międzywojennej Rzeczypospolitej zbadane są dość nierównomiernie i nie w każdej dziedzinie wystarczająco. Choć kolejne lata przynoszą nowe opracowania, to jednak nie dotyczą one wszystkich zagadnień i płaszczyzn funkcjonowania armii. Jednym z aspektów poruszanych marginalnie jest działanie aparatu administracyjnego wojska i jego wpływ na kwestie bezpieczeństwa tak w ujęciu ogólnopaństwowym, jak i regionalnym. Istniejące w latach 1921-1939 dowództwa okręgów korpusów (DOK) wykonywały istotne zadania oraz posiadały dość szerokie kompetencje w wielu zakresach. Wszystko to powodowało, że bez względu na to, czy były to prerogatywy dotyczące zagadnień bezpieczeństwa bezpośrednio, czy też wpływały na nie pośrednio, DOK zajmowały istotne miejsce w systemie bezpieczeństwa państwa.

Z istniejących dziesięciu okręgów kompleksowego opracowania doczekały się jedynie dwa: DOK IV Łódź¹ i DOK VI Lwów². Poza tym w kilku pracach zagadnienia

¹ W. Jarno, *Okręg Korpusu Wojska Polskiego nr IV Łódź 1918-1939*, Łódź 2001.

² A.A. Ostanek, *VI Lwowski Okręg Korpusu w dziejach wojskowości polskiej w latach 1921-1939*, Warszawa 2013.

dotyczące funkcjonowania DOK stanowią wątki poboczne³. Z tego względu autor podjął próbę zaprezentowania zadań, jakie miały do wykonania właśnie dowództwa okręgów korpusów, wraz ze wskazaniem komórek organizacyjnych odpowiedzialnych za realizację poszczególnych z nich.

Wnikliwa analiza struktur wewnętrznych DOK w poszczególnych latach obrazuje najlepiej nie tylko zakres kompetencji, lecz także miejsce zajmowane przez DOK w całościowym systemie bezpieczeństwa. W związku z tym niezbędne jest odtworzenie tych struktur wraz ze wskazaniem ich zadań oraz roli, jaką odgrywały. Dowództwa w poszczególnych latach odpowiadały nie tylko bezpośrednio za kwestie bezpieczeństwa i dyscypliny na podległym sobie terenie. Do ich obowiązków należały również zagadnienia stanu zdrowia żołnierzy i zwierząt, sprawy związane z właściwym utrzymaniem obiektów wojskowych, sprzętu wojskowego, łączności, zaopatrzenia, poboru itp. Wszystkie one, mając wpływ na właściwe funkcjonowanie armii, wpływały także bezsprzecznie na stan bezpieczeństwa państwa.

Podstawę źródłową niniejszej pracy stanowią materiały źródłowe zgromadzone w Centralnym Archiwum Wojskowym w Warszawie, uzupełnione o źródła drukowane przechowywane w Centralnej Bibliotece Wojskowej w Warszawie. W znaczącym stopniu wykorzystano również istniejące opracowania odnoszące się do całokształtu zagadnień związanych z funkcjonowaniem Wojska Polskiego w latach 1921-1939.

Powstanie DOK było efektem zakończenia działań wojennych w 1920 r., a formalnie w 1921 r., kiedy to pomiędzy Polską a Rosją podpisano traktat pokojowy zwany ryskim. Cała armia, a więc także ogniwa jej administracji terenowej, musiała zostać zreorganizowana zgodnie z potrzebami czasu pokoju. Zadanie to było tym pilniejsze, że armia czasu wojny pochłaniała 55% ogólnych wydatków państwa⁴.

Pierwsze plany przejścia armii na stopę pokojową przygotowywano już wczesną jesienią 1920 r. Z inicjatywy Józefa Piłsudskiego powołano specjalną komisję, która miała opracować plany dotyczące tej organizacji. Odnośnie do ogniw terenowych administracji armii, pierwotne koncepcje zakładały przebudowanie dotychczasowych dowództw okręgów generalnych (DOG). Plany te zostały jednak zmienione w wyniku rozmów polsko-francuskich oraz podpisania przez obie strony konwencji wojskowej w 1921 r. W zamian za udzielenie przez Francję pomocy militarnej na

---

³ J. Ślipiec, *Kształtowanie się i główne kierunki działalności służb wojska II Rzeczypospolitej w systemie bezpieczeństwa militarnego lat 1921-1927*, Warszawa 2011; L. Wyszczelski, *Wojsko Polskie w latach 1918-1921*, Warszawa 2006; idem, *Od demobilizacji do zamachu majowego. Wojsko Polskie w latach 1921-1926*, Warszawa 2007; idem, *W obliczu wojny. Wojsko Polskie 1935-1939*, Warszawa 2008; idem, *Ministerstwo Spraw Wojskowych (1918-1939)*, Warszawa 2010.

⁴ *Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej za lata 1920-1922*, cz. 2, Warszawa 1923, s. 262. Zdaniem niektórych historyków realne wydatki na armię były jeszcze większe. Przykładowo W. Jarno podaje, że sięgały one w analizowanym okresie 58%, natomiast K. Krzyżanowski, że mogły pochłaniać nawet 75% budżetu państwa. Szerzej zob. W. Jarno, *Okręg Korpusu...*, op. cit., s. 81; K. Krzyżanowski, *Wydatki wojskowe Polski w latach 1921-1939*, Warszawa 1976, s. 30.

wypadek wojny Polski z Niemcami bądź Rosją Radziecką oraz przyznanie pożyczki zbrojeniowej w wysokości 400 mln franków, Polska zobowiązała się do utrzymania w okresie pokoju co najmniej trzydziestu dywizji piechoty oraz dziewięciu brygad jazdy. Fakt ten wpłynął na korektę pierwotnych planów, bowiem zgodnie z systemem francuskim, dywizje miały przejść z systemu dwudzielnego w trzypułkowy. Zlikwidowano jednocześnie brygady piechoty i artylerii, a ze składu dywizji wyłączono artylerię ciężką, kawalerię dywizyjną i bataliony saperów. Projekt zakładał, że dywizja miała składać się z dowództwa, trzech pułków piechoty oraz jednego pułku kawalerii⁵.

W wyniku tych zmian okazało się, że dotychczasowy podział kraju na siedem okręgów stał się nieadekwatny do przyjętych założeń. Zwiększenie liczby dywizji spowodowało konieczność powiększenia liczby okręgów, tak aby w każdym stacjonowały po trzy dywizje piechoty i jedna brygada jazdy.

Zasadnicze zmiany w funkcjonowaniu administracji wojskowej przyniósł rok 1921. Wiosną zakończono opracowywanie planu przejścia armii na stopę pokojową i przystąpiono do jego realizacji. Jesienią istniejące dotychczas DOG miały przeprowadzić reorganizację wszystkich dowództw, jednostek i zakładów wojskowych, natomiast dowódcy okręgów powinni ze swej strony dołożyć wszelkich starań, aby realizacja tych zadań przebiegała szybko, sprawnie i planowo⁶. W tym celu wykonanie planu podzielono na trzy okresy: wstępny (22 sierpnia – 2 października), pierwsza faza (2 października – 5 listopada) oraz druga faza (6 listopada – 30 listopada)⁷.

Okres wstępny dowództwa okręgów miały wykorzystać na przygotowanie odpowiednich zarządzeń pozwalających wykonać poszczególne fazy planu reorganizacji armii. W tym czasie powołano brakujące dowództwa nowych dywizji oraz zredukowano do etatów pokojowych dowództwa dywizji już istniejących. Równocześnie tworzone dowództwa dla wszystkich nowo formowanych pułków (artyleria polowa, artyleria ciężka, strzelcy konni, saperzy). W pierwszej fazie zorganizowano nowe dywizje i dowództwa piechoty dywizyjnej w miejsce dotychczasowych dowództw brygad piechoty. Przegrupowaniu uległy wówczas także pułki piechoty i artylerii, zreorganizowano wojska samochodowe, saperskie, taborowe, kawalerię, broń pancerną, służby intendentury, sprawiedliwości, uzbrojenia, zdrowia oraz weterynarii. W trakcie drugiej fazy zajęto się władzami terytorialnymi – likwidacji uległy istniejące okręgi generalne, a w ich miejsce powołano okręgi korpusów. W konsekwencji zmianie uległa struktura organizacyjna wojska na wszystkich szczeblach. Na wojskową administrację terenową składały się od tej pory dowództwa okręgów korpusów,

---

⁵ L. Wyszczelski, *Od demobilizacji...*, op. cit., s. 119; P. Stawecki, *Polityka wojskowa Polski 1921-1926*, Warszawa 1981, s. 68-70.

⁶ A.A. Ostanek, *Dowództwo Okręgu Generalnego „Lwów”, czyli o początkach terenowej administracji wojskowej w Małopolsce Wschodniej*, „Historia i Świat” 2014, nr 3, s. 203.

⁷ Centralne Archiwum Wojskowe (dalej: CAW), sygn. I.303.3.31. *Rozkaz o przejściu sił zbrojnych z organizacji dotychczasowej na organizację pokojową z 22 VIII 1921 r.*

komendy miast i placów, dowództwa obozów i twierdz warownych, obszary wojenne, nieetatowe komendy garnizonów oraz powiatowe komendy uzupełnień (PKU) czy komendy uzupełnień koni (KUK)⁸.

W nowej pokojowej organizacji wojska lądowe zorganizowano w dziesięć okręgów korpusów. Były to okręgi korpusów: I – Warszawa, II – Lublin, III – Grodno (pierwotnie Białystok), IV – Łódź, V – Kraków, VI – Lwów, VII – Poznań, VIII – Toruń, IX – Brześć, X – Przemyśl. Trzeba przy tym wspomnieć, że jednocześnie w związku z prezentowanym nowym podziałem terytorialnym kraju na okręgi korpusów zlikwidowano dowództwa armii, a w ich miejsce 9 maja 1921 r. utworzono pięć inspektoratów armii, którym miały podlegać po dwa okręgi korpusów⁹.

Kształt terytorialny nowych okręgów w stosunku do wcześniej istniejących uległ modyfikacjom, co jest zrozumiałe ze względu na zmianę ich liczby. Ich wielkość również się różniła. Granice poszczególnych okręgów miały położenie poprzeczne w stosunku do linii ewentualnego frontu, dzięki czemu chciano stworzyć lepsze warunki do zaopatrywania armii. W ciągu kolejnych lat w rozgraniczeniu niektórych okręgów dokonywano nieznacznych zmian, ograniczonych jednak zasadniczo do przesunięć pojedynczych powiatów, rzadziej całych PKU (PKU obejmowały zazwyczaj obszar 2-3 powiatów)¹⁰.

Do końca listopada 1921 r., zgodnie z założeniami i przygotowanym etatem, powołano dowództwa okręgów korpusów. Na czele każdego dowództwa miał stać generał broni mający zastępcę w stopniu generała dywizji¹¹. Prerogatywy dowódców OK były w tym okresie bardzo duże. Podlegali oni bezpośrednio ministrowi spraw wojskowych. W okresie pokoju podlegały im wszystkie jednostki, oddziały i służby stacjonujące na terenie okręgu. Na wypadek wojny z kolei przewidywano, że zajmą stanowiska dowódców związków taktycznych. W zakresie wyszkolenia działali w oparciu o rozkazy otrzymywane od ministra spraw wojskowych, stawali się tym samym pośrednikami między ministrem a dowódcami konkretnych formacji, posiadając sprecyzowane uprawnienia kontrolne wobec tych drugich. Analogicznych prerogatyw nabywali dowódcy w oparciu o wnioski odnośnego inspektora armii. W stosunku do lokalnych władz samorządowych dowódcy OK mieli ściśle z nimi współpracować, szczególnie w zakresie bezpieczeństwa¹².

---

⁸ W. Jarno, *Okręg Korpusu...*, s. 88; A.A. Ostanek, *VI Lwowski...*, op. cit., s. 57; L. Wyszczelski, *Wojsko Polskie...*, op. cit., s. 62; idem, *Od demobilizacji...*, op. cit., s. 119, 121.

⁹ CAW, sygn. I.371.4.3. *Ogólne zasady pokojowej organizacji Sił Zbrojnych*; W. Jarno, *Okręg Korpusu...*, op. cit., s. 95; T. Kośmider, *Toruński Inspektorat Armii w systemie obronnym Państwa Polskiego w latach 1921-1939*, Warszawa 2009, s. 111; L. Wyszczelski, *Wojsko Polskie...*, op. cit., s. 61-62.

¹⁰ K. Pindel, *Polska południowa w systemie obronnym Drugiej Rzeczypospolitej*, Siedlce 2001, s. 71; P. Stawecki, *Wojsko Marszałka...*, op. cit., s. 52-53; L. Wyszczelski, *W obliczu wojny...*, op. cit., s. 84.

¹¹ W praktyce stanowiska dowódców okręgów obejmowali generałowie dywizji, natomiast ich zastępców zazwyczaj generałowie brygady.

¹² W. Jarno, *Okręg Korpusu...*, op. cit., s. 117; A.A. Ostanek, *VI Lwowski...*, op. cit., s. 99.

Mapa 1. Mapa Polski z uwzględnieniem podziału na okręgi korpusów (stan: 1939 r.)
Źródło: opracowanie własne na podstawie: CAW, sygn. I.303.3.31. *Mapa Państwa Polskiego z podziałem na OK i rejony poszczególnych służb*

Każdy DOK tworzył dowódca i jego zastępca, sztab wraz z szefem i zastępcą oraz szefostwo broni i służb. Sztab pełnił funkcję organu pracy. Strukturę organizacyjną sztabu tworzyło pięć oddziałów, co było powieleniem wzorca panującego w ówczesnym Sztabie Generalnym¹³. Zgodnie z tym schematem sztab DOK tworzyły

¹³ *Dziennik Rozkazów* (dalej: Dz. Rozk.) MSWojsk. nr 16 z 26 IV 1921 r., poz. 96.

oddziały: I – Organizacyjno-Mobilizacyjny, II – Informacyjny, III – Wyszkożenia i Oświaty, IV – Zaopatrzenia Materiałowego oraz V – Personalny. Każdy z poszczególnych oddziałów posiadał odmienne kompetencje. Oddział I zajmował się sprawami mobilizacji, demobilizacji, dyslokacji, dyscypliny oraz bezpieczeństwa. Zadania Oddziału II koncentrowały się wokół działań kontrwywiadowczych w odniesieniu nie tylko do instytucji i osób wojskowych, lecz także wobec osób cywilnych pracujących na rzecz wojska. Oddział III zajmował się ogólnym wyszkoleniem wojsk rozumianym w szerokim pojęciu (wyszkolenie rezerw, zagadnienia wychowania fizycznego, propagowanie rozwoju kulturalno-oświatowego). Do zadań Oddziału IV należało opracowywanie planów materiałowego zaopatrzenia wojsk oraz przygotowanie ruchu transportów wojskowych, natomiast oddział V zajmował się sprawami personalnymi, ewidencją oficerów i szeregowych, funkcjonowaniem oficerskich sądów honorowych oraz sprawami kancelaryjnymi zakładów i instytucji podległych DOK VI¹⁴. Jak zatem widać, za sprawy bezpieczeństwa w ujęciu bezpośrednim odpowiadały komórki działające w strukturach Oddziału I oraz cały Oddział II. Wpływ prac pozostałych oddziałów na bezpieczeństwo miał charakter pośredni.

Dowódcom OK podlegali także szefowie broni i służb. Na bazie istniejących wcześniej przy dowództwach okręgów generalnych działów w 1921 r. powołano dziewięć szefostw służb – Szefostwo Artylerii i Służby Uzbrojenia, Szefostwo Inżynierii i Saperów, Szefostwo Intendentury, Szefostwo Łączności, Szefostwo Służby Sanitarnej, Szefostwo Weterynarii, Szefostwo Remontu, Szefostwo Poboru oraz Szefostwo Duszpasterstwa. Każde z powyższych dzieliło się z kolei na referaty i wydziały. W przypadku trzech pierwszych na stanowisko szefa etatowo przewidziano generałów brygady, na pozostałe natomiast pułkowników. Na nieco odmiennych zasadach funkcjonowały szefostwa służby taborowej, samochodowej, kolejowej i lotniczej. Ich dowódcami byli kolejno dowódcy dywizjonu taborowego i samochodowego oraz najstarsi stopniem na terenie okręgu dowódcy formacji kolejowej i lotniczej¹⁵. Wpływ prac powyższych szefostw na bezpieczeństwo miał charakter pośredni.

Ostatnim z omawianych elementów DOK była Kwatera Główna pełniąca rolę oddziału administracyjnego. Kierownictwo nad nią należało do dowódcy Kwatery Głównej, który podlegał bezpośrednio szefowi sztabu dowództwa. W skład Kwatery Głównej wchodziły: Kancelaria Główna, Kompania Sztabowa, Komisja Gospodarcza, Stacja

---

¹⁴ Szerzej zob. R. Czarnecka, *Organizacja i zakres działania Sztabu Głównego (Generalnego) WP w latach 1921-1939*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” (dalej: „BWSA”) 2000, nr 23, s. 46-49; idem, *Organizacja oraz zadania Oddziału IV i Wojskowej Służby Komunikacji Sztabu Głównego (Generalnego) WP w latach 1921-1939*, „BWSA” 2001, nr 24, s. 44-61; T. Wawrzyński, *Akta dowództw okręgów korpusów*, „BWSA” 1980, nr 10, s. 20; *Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864-1939*, red. P. Stawiecki, Warszawa 1990, s. 421.

¹⁵ M. Cieplewicz, *Wojsko Polskie w latach 1921-1939. Organizacja, wyposażenie, wyszkolenie*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1998, s. 50; L. Wyszczelski, *Od demobilizacji...*, op. cit., s. 121.

Telegraficzna Hughesa oraz drukarnia. Z innych instytucji podległych dowódcy wymienić należy Referat Osad Żołnierskich oraz Zarząd Archiwalny¹⁶. Etatowo do przedstawionej struktury DOK przewidzianych było 76 oficerów, 130 podoficerów i szeregowych oraz 127 pracowników cywilnych¹⁷.

Poza tym każdemu DOK podlegały Wojskowy Sąd Okręgowy, sądy rejonowe oraz Prokuratura przy Wojskowym Sądzie Okręgowym wraz z podlegającymi jej więzieniami i aresztami rejonowymi. Ostatnimi ogniwami struktur terenowych zależącymi od dowódców OK były komendy miast i placów. Dla celów dyscyplinarnych w armii na terenie każdego okręgu istniały dywizjony żandarmerii, których plutony rozlokowane były na obszarach większych garnizonów. Wymienione organy oraz formacje wpływały bezpośrednio nie tylko na kwestie bezpieczeństwa, lecz także dyscypliny na podległym obszarze.

Obok stanowisk etatowych przy poszczególnych DOK istniały również nieetatowe ekspozytury centralnych organów wojskowych takich jak: Wojskowy Wydział Kolejowy, Wojskowa Kontrola Gospodarcza, Wydział Przemysłu Wojennego czy Urząd Opieki nad Grobami Wojskowymi (zlikwidowany w styczniu 1923 r.)¹⁸.

Ukazane struktury wewnętrzne DOK oraz liczba instytucji i zakładów znajdujących się w bezpośredniej podległości dowódców wskazują jednoznacznie, jak znaczącą rolę odgrywały w armii okręgi korpusów. Obrazują także szeroki wachlarz kompetencji posiadany przez dowództwa od samego początku ich istnienia, których wpływ na sprawy związane z bezpieczeństwem państwa był olbrzymi, jeśli nawet nie kluczowy.

Konieczność ograniczania wydatków budżetowych oraz chęć usprawnienia działań DOK spowodowały, że postanowiono przebudować ich struktury wewnętrzne. Nowa organizacja dowództw na stopie pokojowej została ogłoszona rozkazem MSWojsk. z 7 maja 1924 roku¹⁹. W życie wprowadzono ją 1 sierpnia 1924 roku²⁰.

Nowa struktura DOK nie zmieniała kompetencji dowódcy i jego zastępcy, natomiast w zasadniczy sposób reorganizowała pozostałe komórki organizacyjne, ustalając nowe zasady ich funkcjonowania. Reorganizacji uległa struktura wewnętrzna sztabu DOK. Przede wszystkim zlikwidowano stanowisko zastępcy szefa sztabu DOK. Sztab według nowej organizacji miał składać się z dwóch Oddziałów: Ogólnego oraz

---

¹⁶ A.A. Ostanek, *Garnizon Lwów. Władze wojskowe i cywilne w latach 1921-1939*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2009, nr 1, s. 205; *Zarys dziejów...*, op. cit., s. 421.

¹⁷ CAW, sygn. I.303.3.29. Skład osobowy DOK VI na stopie pokojowej Org.L.8300, zał. 8. Powyższa obsada była jednakowa dla OK II, III, V, VI, VII i IX. W strukturach OK I, IV, VIII i X składy osobowe były nieco inne, przy czym różnice odnosiły się głównie do liczby przydzielonych oficerów.

¹⁸ L. Wyszczelski, *Ministerstwo Spraw Wojskowych...*, op. cit., s. 181; idem, *Od demobilizacji...*, op. cit., s. 122.

¹⁹ CAW, sygn. I.303.3.28. Organizacja DOK na stopie pokojowej z 7 V 1924 r.; L. Wyszczelski, *Od demobilizacji...*, op. cit., s. 122.

²⁰ Faktycznie postanowienia rozkazu reorganizującego struktury DOK zostały wprowadzone 15 sierpnia 1924 r. Zob. J. Ślipiec, *Kształtowanie...*, op. cit., s. 147.

Wyszkolenia (na ich czele stali szefowie oddziałów) oraz Samodzielnego Referatu Informacyjnego (SRI) (za jego działalność odpowiadał kierownik referatu). Liczba referatów w obydwu oddziałach była w przypadku poszczególnych DOK różna, ponieważ ustalał ją dowódca okręgu na wniosek szefa sztabu. Już w styczniu i lutym 1924 r. przystąpiono do likwidacji zarządów archiwalnych przy poszczególnych DOK, przekazując wyselekcjonowane pod względem wartości historycznej dokumenty i książki do Centralnego Archiwum Wojskowego i Centralnej Biblioteki Wojskowej. Od kwietnia przystąpiono także do likwidacji wydziałów przemysłu wojennego²¹. Likwidacji uległy również Komisja Gospodarcza i Kwatera Główna, w miejsce której sformowano Kancelarię Sztabu. We wrześniu tego samego roku stacje Hughesa działające przy każdym DOK przemianowano w stacje telegraficzne DOK.

Oddział Ogólny, w myśl nowej organizacji, łączył obowiązki dotychczasowych Oddziałów I, IV i V, a także zlikwidowanych szefostw poboru oraz remontu. Do zadań tej komórki należały sprawy organizacyjne, poborowe, mobilizacyjne oraz kwestie związane z zapewnieniem bezpieczeństwa i dyscypliny na podległym terenie. Oddział Wyszkolenia z kolei stanowił zreorganizowany Oddział III i przejął jego dotychczasowe obowiązki polegające na zabezpieczaniu prawidłowego procesu szkolenia wojskowego dyslokowanych na obszarze okręgu jednostek oraz koordynowaniu zagadnień przysposobienia wojskowego (PW). Powołany w wyniku reorganizacji dotychczasowego Oddziału II Samodzielny Referat Informacyjny (SRI) realizował ważne z punktu bezpieczeństwa zadania, których centrum stanowiły działania kontrwywiadowcze prowadzone nie tylko w armii. Jako ciekawostkę warto dodać, że kierownik SRI każdego DOK służbowo podlegał bezpośrednio szefowi Oddziału II Sztabu Generalnego WP, co zdecydowanie podwyższało jego rangę oraz pokazywało, jaką wagę przywiązywano do tych prac na szczeblu centralnym. Kierownikom SRI podlegały także placówki kontrwywiadowcze stworzone przy dowództwach dywizji piechoty²².

Zmiany nie ominęły również szefostw służb i broni. W wyniku reorganizacji ich komórki organizacyjne zostały wyłączone ze składu DOK, a kolejni szefowie służb pełnili odtąd role fachowych doradców dowódcy OK. W nowej strukturze funkcjonowały Szefostwa Artylerii i Uzbrojenia, Inżynierii i Saperów, Łączności, Sanitarne, Weterynarii, Intendentury oraz Duszpasterstwa (w zależności od regionu poza katolickim funkcjonować mogły greckokatolickie lub/i prawosławne)²³. Zadania wymienionych służb nie uległy zmianom. Sukcesywnej reorganizacji wewnętrznej

---

²¹ Dz. Rozk. MSWojsk. nr 6 z 12 II 1924 r., poz. 75; W. Jarno, *Okręg Korpusu...*, op. cit., s. 121-122; T. Wojciechowski, *Źródła do dziejów przemysłu wojskowego w latach 1918-1939*, „BWSA” 1969, nr 1.

²² H. Cwiąg, *Zagrożenie bezpieczeństwa Polski ze strony Republiki Weimarskiej. Na podstawie materiałów Oddziału II Sztabu Generalnego (Głównego) Wojska Polskiego*, Częstochowa 2006, s. 60-61; Adam A. Ostanek, *VI Lwowski...*, op. cit., s. 106.

²³ *Rocznik oficerski 1924*, s. 54-55.

poddawano głównie Szefostwo Sanitarne, likwidując kierownictwa rejonów sanitarnych oraz poszczególne szpitale, przy jednoczesnym tworzeniu w ich miejsce garnizonowych izb chorych²⁴. Jak już wspomniano, zlikwidowano Szefostwa Poboru oraz Remontu. W miejsce dotychczasowego szefa poboru ustanowiono tymczasowo stanowisko inspektora poborowego – podlegali oni bezpośrednio dowódcom OK. Ponadto likwidacji uległy stanowiska doradców prawnych OK²⁵.

W 1925 r. doszło do dodatkowej przebudowy niektórych służb, co było skutkiem przeprowadzonych zmian w organizacji pokojowej poszczególnych służb i broni. Do nazwy Szefostwa Artylerii i Uzbrojenia oraz Sanitarnego dodano określenie „okręgowe”. Równolegle Szefostwo Weterynarii i pion poboru uległy całkowitej likwidacji. W miejsce pierwszego utworzono instytucję Naczelnego Lekarza Weterynarii OK wraz z podległym personelem, natomiast pion poboru zastąpiono powołaniem stanowiska Inspektora Poborowego, przekształcając je jednocześnie z dotychczas nieetatowego w etatowe. Ponadto z Szefostwa Inżynierii i Saperów wydzielono pion budownictwa, organizując Szefostwo Budownictwa. W marcu 1926 r. zlikwidowano pozostawione wcześniej czasowo stanowiska doradców prawnych przy czterech DOK. Do innych zmian z 1926 r. możemy zaliczyć zniesienie komend uzupełnień koni z dniem 1 czerwca, kiedy to ich kompetencje przekazano oddziałom ogólnym sztabów DOK, oraz zniesienie stanowisk zastępców dowódców OK z dniem 1 września²⁶.

Łączna obsada DOK została jednak sporo zmniejszona, w nowej organizacji wynosiła 30 oficerów oraz 87 podoficerów i szeregowych. W stosunku do pierwszych niespełna trzech lat funkcjonowania dowództw okręgów oznaczało to redukcję etatów oficerów o 60%, natomiast szeregowych o 33%.

Należy jednak podkreślić, że redukcja etatów oraz zmiany strukturalne DOK nie wpłynęły początkowo na zmianę ogólnych kompetencji i zadań dowództw, jakie miały one realizować w okresie pokoju i wojny. W ten sposób ich miejsce i rola w systemie bezpieczeństwa państwa były mimo reorganizacji nadal znaczące. Dopiero przejęcie władzy w Polsce przez marszałka Józefa Piłsudskiego w maju 1926 r. miało przynieść zmiany w tym zakresie. Wynikało to z całkowicie odmiennej wizji marszałka odnośnie do dowodzenia armią i przygotowania jej na czas wojny. Przyniosło zmianę zadań i kompetencji stojących do tej pory przed MSWojsk., co przełożyło się także na podległe mu DOK.

W celu sformalizowania wprowadzanych zmian 6 sierpnia 1926 r. prezydent Ignacy Mościcki wydał dekret regulujący dowodzenie siłami zbrojnymi w okresie

---

²⁴ Dodatek Tajny nr 7 do Dz.Rozk. MSWojsk. nr 14 z 8 IV 1924 r., poz. 41; Dz.Rozk. MSWojsk. nr 19 z 13 V 1924 r., poz. 285, nr 19 z 5 VII 1926 r., poz. 1.

²⁵ CAW, sygn. I.303.3.28. Organizacja DOK na stopie pokojowej z 7 V 1924 r. Czasowo funkcje te pozostawiono przy DOK III, V, VI i VIII.

²⁶ CAW, sygn. I.371.6.32. Rozkaz wewnętrzny DOK VI nr 6 z 6 IX 1926 r.; Dz. Rozk. MSWojsk. nr 12 z 29 IV 1926 r., poz. 121.

pokoju. Najistotniejszą zmianą wynikającą z nowych regulacji było powołanie stanowiska Generalnego Inspektora Sił Zbrojnych podległego ministrowi spraw wojskowych. Doprowadziło to do rozdzielenia torów planowania i kierowania armią w zakresie pokojowego i wojennego kierowania²⁷.

Powyższe zmiany nie pozostały bez wpływu na dalsze funkcjonowanie dowództw okręgów korpusów. Formalnie nie zmieniono kształtu organizacyjnego dowództw, jednak ich znaczenie oraz rola samego dowódcy uległy obniżeniu. Namacalnym dowodem powyższego faktu było zmniejszenie zaszerzowania etatowego dla stanowisk dowódcy okręgu do stopnia generała dywizji, zamiast wcześniejszego generała broni. Obniżono również stopień etatowy dla zastępcy dowódcy oraz szefa sztabu²⁸.

Dowództwom OK po 1926 r. odebrano wpływ na wiele kluczowych kwestii, wśród których należy wymienić fakt, że dowódcy okręgów utracili uprawnienia z zakresu dowodzenia operacyjnego, szkolenia i inspekcjonowania wielkich jednostek z podległego sobie terenu. W kolejnych latach przyjęła się zasada, że DOK na czele z dowódcą stanowią wyłącznie wojskową władzę administracyjną zarządzającą podległym terenem. W tych realiach dowódcy okręgów pełnili rolę gospodarza na podległym im terenie, a do ich zasadniczych obowiązków w okresie pokoju należały: utrzymywanie dyscypliny wojskowej, sprawy kwaterunkowe dyslokowanych jednostek, zagadnienia stanu zdrowia żołnierzy i zwierząt, sądownictwo wojskowe, nadzór nad gospodarką materiałową i pieniężną jednostek, troska o właściwy stan obiektów ćwiczebnych i poligonów, budownictwo wojskowe oraz współdziałanie z terytorialnymi władzami cywilnymi (szczególnie w zakresie obronności). Dowódcy OK od tej pory nie byli przewidywani do operacyjnego dowodzenia formacjami na czas wojny, a ich rola miała ograniczać się do pełnienia stanowisk dowódczych wojsk etapowych²⁹. Wobec powyższego należy stwierdzić, że choć miejsce i rola okręgów korpusów w systemie bezpieczeństwa II RP nadal były istotne, to jednak dość ważne kompetencje zostały dowódcom odebrane.

Zmiany kompetencyjne wpłynęły oczywiście na struktury organizacyjne DOK, choć nie było to widoczne od razu. Jako pierwsze, w części DOK, zlikwidowane zostały oddziały wyszkolenia. W ich miejsce stworzono jednoosobowe stanowiska referentów oświatowych niemających żadnych kompetencji kierowniczych wobec pionu oświatowego poszczególnych związków taktycznych i jednostek. W zakresie

---

²⁷ Dziennik Ustaw (dalej: Dz.U.) z 1926 r., nr 79, poz. 444, 445. Szerzej o tych zmianach zob.: T. Böhm, *Z dziejów naczelných władz wojskowych II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1994, s. 154-155; W. Jarno, *Okręg Korpusu...*, op. cit., s. 125; A.A. Ostanek, *VI Lwowski...*, op. cit., s. 176-177; L. Wyszczelski, *Ministerstwo Spraw Wojskowych...*, op. cit.; idem, *Wojsko Piłsudskiego...*, op. cit., s. 32-35.

²⁸ Idem, *Ministerstwo Spraw Wojskowych...*, op. cit., s. 179; idem, *Wojsko Piłsudskiego...*, op. cit., s. 56.

²⁹ W. Jarno, *Okręg Korpusu...*, op. cit., s. 126; P. Stawecki, *Wojsko Marszałka...*, op. cit., s. 54; L. Wyszczelski, *Wojsko Piłsudskiego...*, op. cit., s. 57.

tych kompetencji do dowództw okręgów od tej pory należało wyłącznie opracowywanie sprawozdań ilustrujących realizację zadań oświatowo-wychowawczych³⁰.

Z racji tego, że bezpośrednio po maju 1926 r. nie zreorganizowano struktur wewnętrznych dowództw, nadal składały się one ze sztabu, w skład którego wchodził Oddział Ogólny i Samodzielny Referat Informacyjny. Funkcjonujące Szefostwa: Łączności, Artylerii i Uzbrojenia, Inżynierii i Saperów, Sanitarne, Intendentury, Budownictwa, Duszpasterstwa oraz Naczelnego Lekarza Weterynarii OK także nie zmieniły początkowo swojego kształtu organizacyjnego i pozostawały w pierwszym okresie nadal formalnie poza składem DOK. Zmiany wystąpiły początkowo wyłącznie w strukturach organów poborowych, a także organach służb remontu działających w ramach Oddziału Ogólnego³¹.

W odniesieniu do wspomnianej służby remontu w listopadzie 1927 r. w MSWojsk. stwierdzono, że likwidacja KUK wpłynęła negatywnie na wypełnianie przez DOK jednego z istotnych zadań, jakim były zadania z zakresu uzupełnień koni. W związku z tym na obszarze kraju powołano 60 jednoosobowych, podległych dowódcom okręgów, rejonowych inspektoratów koni³².

Kolejne lata przynosiły dalsze zmiany kompetencyjne oraz reorganizację struktur wewnętrznych dowództw i służb. Najczęściej było to spowodowane zmianami na szczeblu centralnym, z czego wynikała następnie potrzeba dostosowawcza. Przykładem tego mogą być nowe rozwiązania w zakresie polityki szkolenia wojskowego młodzieży, mającej w nieodległej przyszłości znaleźć się w armii. Jak wspomniano, za przysposobienie wojskowe we wszystkich DOK w I połowie lat 20. odpowiadały oddziały wyszkolenia, które realnie miały jednak nikły wpływ na kształt, kierunek i charakter prowadzonych działań z tego zakresu. W związku z tym, w celu ujednolicenia i usprawnienia polityki szkoleniowej (przede wszystkim młodzieży), w 1927 r. utworzono Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego³³.

Takie rozwiązania nie pozostały bez wpływu na funkcjonowanie DOK i jego obowiązki w tym zakresie. W 1928 r. przystąpiono do tworzenia okręgowych urzędów wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego (OUWFiPW) przy DOK przy jednoczesnej likwidacji komórek zajmujących się tym zagadnieniem w sztabie DOK. Powołanie odrębnego urzędu stanowiło ewidentny sygnał, że rola PW znacznie

---

³⁰ Idem, *Oświata, propaganda, kultura w Wojsku Polskim w latach 1918-1945*, Warszawa 2004, s. 146-147.

³¹ Nie we wszystkich DOK całkowicie zlikwidowano Oddział Wyszkolenia. Przykładowo w DOK VI nie zniknął on całkowicie ze struktur – tam powołano Oddział Wyszkolenia, który etatowo zaszerzegowano do poziomu referatu. Zob. A.A. Ostanek, *VI Lwowski...*, op. cit., s. 178.

³² Dz. Rozk. MSWojsk. nr 32 z 22 XI 1927 r., poz. 383.

³³ Szerzej zob. P. Rozwadowski, *Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego w latach 1927-1939*, Warszawa 2000, s. 25-57.

wzrosła. Widoczne było to również w podległości służbowej, ponieważ każdorazowo kierownicy OUWFiPW podlegali dowódcy okręgu. Było to zatem częściowe przywrócenie niektórych z odebranych niedawno DOK istotnych kompetencji z zakresu bezpieczeństwa³⁴.

Z innych zmian warto wspomnieć, że z dniem 1 stycznia 1929 r. zreorganizowano struktury wewnętrzne szefostw duszpasterstwa, uniezależniając od siebie organa kierownicze przewidziane dla poszczególnych wyznań. W latach 1926-1928 zreorganizowano również terenową sieć ośrodków leczenia podległych szefostwom sanitarnym, likwidując wiele zbędnych szpitali³⁵. Na początku 1929 r. reorganizacji poddano także struktury wewnętrzne szefostw intendentury, likwidując kierownictwa rejonów intendentury. Likwidacji uległy także rejonowe zakłady żywnościowe³⁶. Względem zadań DOK z zakresu bezpieczeństwa nie miało to jednak jakiegos większego znaczenia.

Prowadzona pod koniec lat 20. reorganizacja artylerii doprowadziła do reorganizacji szefostw artylerii i uzbrojenia. Z dniem 1 kwietnia 1929 r. z kompetencji szefostwa wyłączono wszystkie sprawy związane z artylerią, z wyjątkiem wyposażania jej w sprzęt. Spowodowało to również zmianę nazwy szefostwa, które przemianowano na Szefostwo Uzbrojenia. Równolegle całkowitej likwidacji uległo Szefostwo Łączności, Szefostwo Inżynierii i Saperów przemianowano na Szefostwo Inżynierii, natomiast stanowisko Naczelnego Lekarza Weterynarii OK zmieniono ponownie na Szefostwo Weterynarii. Kształt pozostałych szefostw pozostał taki sam³⁷. Z innych zmian należy wskazać, że z dniem 31 marca 1929 r. zlikwidowano ekspozyturę Wojskowej Kontroli Generalnej przy DOK³⁸.

Jak widać, na przełomie lat 20. i 30. dochodziło do licznych zmian w zakresie organizacji struktur DOK, co wiązało się oczywiście ze zmieniającym się zakresem kompetencji. Nie miały one jednak szczególnie znaczącego wpływu na najważniejsze zadania z zakresu bezpieczeństwa.

Duże zmiany w organizacji struktur wewnętrznych DOK oraz części szefostw miały miejsce w 1931 r. Z dniem 1 stycznia 1931 r. w skład DOK włączono szefostwa sanitarne i weterynarii oraz OUWFiPW, przy czym nie zmieniono im nazw ani uprawnień. Od 1 kwietnia tego samego roku częścią składową dowództw zostało również Szefostwo Uzbrojenia. Kancelarie wymienionych szefostw we wszystkich przypadkach, uzależniając to od sytuacji lokalowej, polecono połączyć z kancelarią

---

³⁴ Ibidem, s. 42; *Zarys dziejów...*, op. cit., s. 516.

³⁵ Dz. Rozk. MSWojsk.: nr 25 z 19 IX 1928 r., poz. 290; nr 24 z 17 VII 1929 r., poz. 234; J. Ślipiec, *Kształtowanie...*, op. cit., s. 311.

³⁶ Dz. Rozk. MSWojsk.: nr 8 z 11 III 1929 r., poz. 72; nr 1 z 11 I 1930 r., poz. 11; nr 7 z 5 III 1930 r., poz. 69.

³⁷ Dodatek tajny nr 7 z 31 XII 1928 r. do Dz. Rozk. MSWojsk., poz. 8; *Zarys dziejów...*, op. cit., s. 558.

³⁸ Dz. Rozk. MSWojsk. nr 10 z 27 III 1929 r., poz. 98.

ogólną dowództwa. Głównym motywem tych decyzji była chęć zmniejszenia samodzielnych jednostek organizacyjnych oraz uproszczenie systemu raportowania³⁹. W dniu 1 września 1931 r. przy szefostwach budownictwa każdego OK powołano organy wykonawcze tej służby w postaci okręgowych urzędów budownictwa z kierownikami na czele⁴⁰.

Równolegle w 1931 r. reorganizacji poddano także sztaby DOK. Dotychczasowe Oddział Ogólny oraz Oddział Wyszkożenia połączono w Wydział Ogólny mający zajmować się sprawami organizacyjnymi, personalnymi i wyszkolenia, natomiast z części wyłączonych z nich referatów powołano Wydział Mobilizacji i Uzupełnień, do którego obowiązków należały zagadnienia mobilizacji personalnej, materiałowej, koni oraz uzupełnień. Bez zmian pozostawiono jedynie Samodzielny Referat Informacyjny⁴¹.

Po reorganizacji, zgodnie z rozkazem MSWojsk. z 19 września 1931 r., w skład dowództw OK wchodziły: dowódca okręgu oraz jego pomocnik, sztab wraz z szefem sztabu, poszczególne szefostwa służb (sanitarne, weterynarii, uzbrojenia, inżynierii i saperów oraz duszpasterstwa), inspektor poborowy oraz kancelaria sztabu z kompanią sztabową, natomiast organami pomocniczymi dowódcy (formalnie poza dowództwem) pozostawały szefostwa intendencji i budownictwa, jak również Wojskowy Sąd Okręgowy i Prokuratura przy WSO. Ważną zmianą w kontekście bezpieczeństwa było utworzenie w czerwcu 1932 r. w sztabach DOK samodzielnych referatów bezpieczeństwa wojennego. Referaty te w zależności od specyfiki regionu przygotowywały charakterystyki grup mniejszościowych i wszystkich ich instytucji, analizowały życie polityczne, gospodarcze, społeczne, religijne, a nawet sportowe regionu. Ścisłe współpracowały także z władzami administracyjnymi, działając m.in. w oparciu o otrzymane od nich meldunki codienne oraz sprawozdania tygodniowe i miesięczne ze stanu bezpieczeństwa i sytuacji polityczno-społecznej⁴².

Kolejne zmiany organizacyjne miały miejsce w lipcu 1933 r. W ich wyniku Wydział Ogólny przemianowano na Samodzielny Referat Ogólny, przy czym z części jego dotychczasowych agend utworzono także Samodzielny Referat Personalny. Likwidacji uległy także szefostwa inżynierii, a ich kompetencje na początku 1934 r. w zakresie spraw saperskich i łączności przejęły utworzone w tym celu specjalne referaty w ramach Samodzielnego Referatu Ogólnego. Z dniem 1 listopada 1933 r. w skład DOK włączono stworzone z przemianowania zarządów fortecznych – szefostwa fortyfikacji,

---

³⁹ Dz. Rozk. MSWojsk.: nr 38 z 29 XI 1930 r., poz. 447, nr 1 z 9 I 1931 r., poz. 3, nr 8 z 24 III 1931 r., poz. 94.

⁴⁰ Dz. Rozk. DOK VI, Rozkaz nr 7 z 1 IX 1931 r., poz. 12.

⁴¹ Zob.: CAW, sygn. I.371.6.33. Rozkaz wewnętrzny DOK VI nr 2 z 25 II 1933 r., zał. 1; Dz. Rozk. DOK VI za lata 1931-1933; *Zarys dziejów...*, op. cit., s. 516.

⁴² CAW, sygn. I.302.4.217. Organizacja DOK na stopie pokojowej z 19 IX 1931 r.; W. Jarno, *Okręg Korpusu...*, op. cit., s. 132; L. Wyszczelski, *Ministerstwo Spraw Wojskowych...*, op. cit., s. 180.

które znajdowały się dotychczas w podległości komend miast. Ostatnie z zarządzeń poszerzyło zakres bezpośrednich zadań i kompetencji DOK⁴³.

W wyniku wspomnianych zmian sztab DOK na dzień 1 maja 1934 r. tworzyły Wydział Mobilizacji i Uzupełnień oraz Samodzielny Referat: Ogólny, Informacyjny, Personalny i Bezpieczeństwa Wojennego⁴⁴. W takiej samej jak dotychczas podległości w stosunku do dowódcy pozostawali jego pomocnik, szef sztabu oraz Szefostwo Sanitarne, Weterynarii, Uzbrojenia, Duszpasterstwa i kierownik OUWFiPW. Pozostając poza składem DOK, podlegały mu także Szefostwo Intendentury i Budownictwa, kierownik WSO oraz Prokurator przy WSO.

W trakcie 1934 r. dokonywano dalszych zmian organizacyjnych w strukturach DOK. Z dniem 1 maja zlikwidowano Kompanię Sztabową, natomiast 1 grudnia – stanowisko inspektora poborowego. Jednocześnie w tym samym roku stworzono przy DOK stanowisko dowódców obrony przeciwlotniczej (OPL)⁴⁵. Szczególnie istotne pod kątem bezpieczeństwa wydają się być zmiany z zakresu organizacji prac związanych z poborem oraz OPL. Usprawnienie działań poborowych gwarantowało lepsze stawiennictwo rekrutów, natomiast zwrócenie uwagi na sprawy OPL mogło w perspektywie czasu lepiej przygotować nie tylko armię, lecz także ludność do wykonywania zadań z tego zakresu.

Śmierć Józefa Piłsudskiego i rozpoczęta w II połowie lat 30. modernizacja armii wymusiły pewne zmiany. Należy jednak zaznaczyć, że w większym stopniu dotyczyły one zakresu zadań i obowiązków samych dowódców okręgów niż struktur wewnętrznych dowództw, w których zmiany miały charakter nieco kosmetyczny. Z tego względu kompetencje określone w latach 1934-1936, jak również wypracowane w oparciu o nie struktury wewnętrzne sztabu i służb w ogólnym zarysie przetrwały do 1 maja 1939 r. Nie oznacza to jednak, że nie dokonywano żadnych zmian.

Wzrost niepokoju i napięć w Europie w tym okresie wymuszał jednak pewne zmiany, które objęły DOK. Wprowadzenie w życie nowej konstytucji w kwietniu 1935 r. podwyższało znacząco pozycję Sił Zbrojnych RP. Przeprowadzana równolegle reorganizacja MSWojsk. wymusiła dokonanie zmian o charakterze dostosowawczym we wszystkich dowództwach okręgów tak, aby dowódcy oraz sztaby mogli efektywniej wypełniać nałożone zadania. Wszystko to miało służyć rzecz jasna lepszemu wypełnianiu obowiązków z zakresu bezpieczeństwa państwa.

---

⁴³ CAW, sygn. I.371.6.33. Rozkaz wewnętrzny DOK VI nr 10 z 13 VII 1933 r., zał. 1, nr 5 z 29 V 1934 r., zał. 1; Dz. Rozk. Tajnych MSWojsk. nr 19 z 1931 r.

⁴⁴ Struktury te nie były nadal jednolite dla wszystkich dowództw okręgów. Przykładowo w DOK IV w sztabie dowództwa funkcjonował jeszcze Samodzielny Referat Oświatowy, który w strukturach DOK VI stworzono dopiero w 1936 r. Por.: W. Jarno, *Okręg Korpusu...*, op. cit., s. 132; A.A. Ostanek, *VI Lwowski...*, op. cit., s. 185.

⁴⁵ CAW, sygn. I.371.6.33. Rozkaz wewnętrzny DOK VI nr 5 z 29 V 1934 r., zał. 1; Dodatek Tajny nr 1 z 3 VI 1935 r. do Dz. Rozk. MSWojsk., poz. 5; Dz. Rozk. MSWojsk. nr 3 z 26 III 1934 r., poz. 26; T. Wawrzyński, *Akta dowództw...*, op. cit., s. 22.

Z dniem 15 lutego 1936 r. wszelkie zmiany organizacyjne – przeprowadzone wcześniej oraz nowe – zostały usankcjonowane w *Instrukcji organizacyjnej DOK na stopie pokojowej*. W myśl zapisów instrukcji zmieniono w pewnym stopniu kompetencje dowódców OK i ich pomocników oraz przewidziano utworzenie stanowiska kwatermistrza DOK. Na mocy powyższej instrukcji skonkretyzowano zakres zadań, które miały do wykonania DOK, przy czym nie ulegały one większym zmianom w stosunku do poprzednich lat. DOK miało nadal pełnić ogólne kierownictwo oraz nadzór nad gospodarką zaopatrzeniową i pieniężną dyslokowanych na podległym obszarze jednostek wojskowych oraz gromadzić i zabezpieczać zapasy materiałowe na terenie okręgu na czas pokoju i na wypadek wojny. Rolą dowództw było także zapewnianie właściwego poziomu bezpieczeństwa, utrzymywanie dyscypliny wśród żołnierzy oraz szeroko rozumiana współpraca z władzami administracji terenowej⁴⁶.

Do zadań dowódcy należało czuwanie nad dyscypliną wojskową, nadzorowanie działalności kulturalno-oświatowej, rozwój budownictwa wojskowego oraz zagadnienia związane z wojskową służbą zdrowia, sądownictwem itd. Poza tym odpowiadał on za organizację i kierowanie obroną przeciwlotniczą i przeciwgazową oraz koordynację szkolenia wojsk. Tworzone od połowy 1937 r. formacje (brygady i półbrygady) obrony narodowej, będące jednostkami terytorialnymi sił zbrojnych o charakterze cywilno-wojskowym, zostały podporządkowane również dowódcom OK. Co więcej, na przełomie 1937 i 1938 r. dowódcom okręgów przyznano uprawnienia umożliwiające koordynowanie wyszkolenia wszystkich jednostek rozmieszczonych na administrowanym terenie oraz organizowanie całości spraw związanych z przygotowaniem obrony przeciwlotniczej i przeciwgazowej⁴⁷. W ten sposób wprowadzane zmiany przywracały dowódcom okręgów przynajmniej część kompetencji sprzed 1926 r., znacznie podwyższając ich znaczenie w ogólnym systemie bezpieczeństwa.

W wyniku wspomnianych reorganizacji na szczeblu MSWojsk. zmieniła się również nieco podległość samych dowódców okręgów. Formalnie byli oni nadal podporządkowani ministrowi spraw wojskowych, faktycznie jednak, po utworzeniu w strukturze MSWojsk. Departamentu Dowodzenia Ogólnego, podlegali I wiceministrowi spraw wojskowych⁴⁸.

Nowo powołany kwatermistrz DOK miał z kolei przejąć od dowódcy bezpośrednie zwierzchnictwo nad wszystkimi szefostwami służb (poza duszpasterskim), przy czym należy nadmienić, że etat kwatermistrza w strukturach dowództw okręgów uwzględniono dopiero w lutym 1939 r., tak więc realnie, mimo zmian, wszystkie szefostwa nadal podlegały bezpośrednio dowódcy okręgu⁴⁹. Wprowadzona nowa

---

⁴⁶ L. Wyszczelski, *W obliczu wojny...*, op. cit., s. 79.

⁴⁷ Szerzej zob. E. Kozłowski, *Wojsko Polskie 1936-1939. Próby modernizacji i rozwoju*, Warszawa 1974, s. 72.

⁴⁸ W. Jarno, *Okręg Korpusu...*, op. cit., s. 135; L. Wyszczelski, *W obliczu wojny...*, op. cit., s. 79-80.

⁴⁹ Zob. ibidem, s. 79, przypis 60.

struktura pokojowa dowództwa włączała także w jego skład ponownie Szefostwo Intendentury i Budownictwa, jak również powoływała Szefostwo Sądownictwa, na którego czele miał stać każdorazowo prokurator okręgowy.

Wypracowana w ten sposób w 1936 r. organizacja struktur wewnętrznych DOK okazała się być dość trwała i w niezmiennym kształcie utrzymała się praktycznie aż do wiosny 1939 r. Wówczas to wprowadzono nową organizację pokojową DOK. W sztabie dowództw w latach 1936-1939 występowały: Wydział Mobilizacji i Uzupełnień oraz Samodzielne Referaty: Ogólny, Personalny, Informacyjny i Bezpieczeństwa Wojennego. Zakres ich kompetencji nie uległ zmianom. Do życia powołano także Samodzielny Referat Oświatowy, który miał za zadanie koordynowanie działań i inicjatyw podejmowanych na polu podniesienia poziomu wychowania, oświaty oraz kultury szczególnie wśród żołnierzy pochodzących z poboru. Oznacza to, że rola powyższych zagadnień w armii została bardziej doceniona.

Poszczególne służby w dalszym ciągu funkcjonowały w oparciu o wcześniej wydane akty normatywne, zaś w wykonywaniu powierzonych zadań wspierały się siecią agend terenowych. Zmiany polegające na włączaniu bądź wyłączaniu ze struktur DOK nigdy nie wpływały na zakres obowiązków i posiadanych prerogatyw, chyba że były one regulowane na mocy odrębnych rozkazów odnoszących się do organizacji i zadań danej służby. W omawianym okresie reorganizacja objęła jedynie sądownictwo wojskowe i pion poboru, ale nie miało to większego znaczenia z punktu widzenia bezpieczeństwa. W przypadku sądownictwa usamodzielnieniu (wraz ze zmianą nazwy) uległy wojskowe prokuratury okręgowe (dotychczas działające przy sądach okręgowych), natomiast w pionie poboru dotychczasowe powiatowe komendy uzupełnień przemianowano na komendy rejonu uzupełnień, wychodząc naprzeciw nowym przepisom ustawy z dnia 9 kwietnia 1938 r. o powszechnym obowiązku wojskowym⁵⁰.

W omawianym okresie dochodziło również do jeszcze bardziej ograniczonych zmian struktur wewnętrznych dowództw OK. Już w styczniu 1937 r. przystąpiono do tworzenia struktur szefostw taborów, które następnie organizacyjnie włączono w skład DOK. Wiosną tego samego roku, przy stworzonych jeszcze w 1936 r. dowództwach OPL OK, zostały powołane jednoosobowe sztaby tychże, co wskazywało jednoznacznie, że do zagadnień OPL przywiązywano coraz większe znaczenie. Na przełomie 1938 i 1939 r. likwidacji uległy także referaty saperskie wchodzące dotychczas w skład samodzielnych referatów ogólnych DOK. Od tej pory fachowe sprawy w tej kwestii były regulowane przez okręgowe składnice saperskie⁵¹.

---

⁵⁰ Dz.U. z 1938 r., nr 25, poz. 220; Dz.U. z 1939 r., nr 20, poz. 131.

⁵¹ CAW, sygn. I.371.6.33. Rozkaz wewnętrzny DOK VI nr 12 z 23 XII 1938 r.; W. Rezmer, *Operacyjna służba sztabów Wojska Polskiego w 1939 roku*, Warszawa 2010, s. 191; L. Wyszczelski, *W obliczu wojny...*, op. cit., s. 80.

Łącznie do prac we wszystkich komórkach organizacyjnych tworzących poszczególne DOK w 1938 r. przydzielonych było 569 oficerów, 240 podoficerów i szeregowych oraz 1075 pracowników cywilnych⁵².

Na progu 1939 r., w obliczu trwającej już kolejny rok modernizacji armii oraz nowej sytuacji geopolitycznej, dotychczasowa organizacja struktur wewnętrznych DOK stała się nieadekwatna do potrzeb tak pokojowych, jak i przewidywanych wojennych. W związku z tym 1 maja 1939 r. weszła w życie nowa organizacja DOK na stopie pokojowej, o charakterze tymczasowym. W ciągu roku poszczególni dowódcy OK mieli wnikliwie obserwować funkcjonowanie dowództw w nowych ramach i najdalej do 1 maja 1940 r., w formie pisemnej, przedstawić swoje wnioski i uwagi⁵³.

Zmiany w organizacji DOK były istotne, bowiem w obliczu groźby konfliktu podporządkowano pokojową organizację wojska wojennym planom Sztabu Głównego WP. Zasadnicze zadania DOK natury administracyjnej nie ulegały większej zmianie w stosunku do wcześniejszych. Warto jednak dodać, że dowódcy OK stawali się przełożonymi służbowymi wszystkich jednostek z podległego sobie terenu, kontrolując wyszkolenie kontyngentu, szkoląc wojsko w zagadnieniach kwatermistrzowskich oraz przygotowując i zabezpieczając teren okręgu zarówno w czasie pokoju, jak i wojny.

Reorganizacja dokonana w maju 1939 r. wymuszała powiększenie obsady personalnej oraz zmianę organizacji dowództw. W ten sposób do struktury DOK wprowadzono ponownie etaty zastępcy dowódcy (rola pomocnika została ograniczona do kwestii mobilizacji) oraz doradcy prawnego, stworzono również Szefostwo Łączności, Samochodowe oraz Samodzielny Referat Zaopatrzenia Kwatermistrzowskiego, w strukturach którego powstała m.in. kancelaria mobilizacyjna. Dotychczasowe Szefostwo Fortyfikacji przekształcono w Szefostwo Saperów i Fortyfikacji, natomiast kompetencje Szefostwa Sądownictwa przejął referent służby sądowniczej (stanowisko to miał zajmować każdorazowo aktualnie urzędujący kierownik WPO). Samodzielny Referat Ogólny oraz Oświatowy połączono, tworząc Wydziały Ogólne sztabów DOK⁵⁴.

Strukturę poszczególnych DOK w przededniu wojny tworzyli dowódca oraz podlegający mu bezpośrednio zastępca, pomocnik do spraw mobilizacji, szef sztabu, kwatermistrz wraz z podległymi szefostwami (sanitarnym, weterynarii, uzbrojenia, intendentury, budownictwa, taborów i remontu, łączności, saperów i fortyfikacji oraz samochodowym), szefowie służby duszpasterskiej oraz kierownik OUWFiPW będący jednocześnie dowódcą oddziałów ON na terenie danego OK. Z instytucji i wojsk nienależących organizacyjnie do dowództwa dodatkowo dowódcy podlegali kierownik Wojskowego Sądu Okręgowego, kierownik Wojskowej Prokuratury Okręgowej,

---

⁵² CAW, sygn. I.302.4.282. *Zestawienie stanów faktycznych Sił Zbrojnych z 1 XI 1938 r.*

⁵³ CAW, sygn. I.303.3.30. *Tymczasowa instrukcja organizacji DOK na stopie pokojowej.*

⁵⁴ T. Wawrzyński, *Akta dowództw...*, op. cit., s. 23; L. Wyszczelski, *W obliczu wojny...*, op. cit., s. 81.

dowódcy dywizjonu żandarmerii i ewentualnie (jeśli istniał) pułku lotniczego oraz komendant Okręgowego Związku Strzeleckiego⁵⁵.

Nowy sztab DOK składał się z Wydziału: Mobilizacyjnego i Organizacyjnego oraz Samodzielnego Referatu: Informacyjnego, Bezpieczeństwa oraz Personalnego. Do zadań Wydziału Mobilizacyjnego należały zagadnienia mobilizacji rezerw ludzkich, koni i środków przewozowych, sprawy kadry oficerskiej, administracji oraz przemysłu wojennego. Wydział Ogólny zajmował się m.in. sprawami wyszkolenia i oświaty. Samodzielny Referat Informacyjny kontynuował prace z zakresu kontrwywiadu prowadzone nie tylko w armii. W zakresie bezpieczeństwa duże prerogatywy posiadał Samodzielny Referat Bezpieczeństwa. Zajmował się on całością spraw związanych ze służbą wewnętrzną oraz bezpieczeństwem terenowym i bezpieczeństwem społecznym. Referat Personalny zajmował się sprawami personalnymi kadry⁵⁶.

Poszczególne szefostwa DOK w celu właściwego wykonywania nałożonych na siebie zadań posiadały organy wykonawcze w postaci wspomnianych już szpitali, składnic, magazynów, zakładów naprawczych czy warsztatów usługowych. Warto dodać, że szefowie większości służb w celu usprawnienia działań wykonywali swoje obowiązki w oparciu o siatkę rejonów administracyjnych służb stworzonych na terenie danego okręgu.

Ostatnią istotną jednostką organizacyjnie tworzącą DOK byli dowódcy OPL. O randze tej komórki może świadczyć fakt, że każdy dowódca OPL posiadał swój odrębny sztab, który w obliczu zagrożenia wojennego miał dość duże prerogatywy. Głównym zadaniem dowódcy OPL było dowodzenie jednostkami OPL oraz działania mające doprowadzić do opracowania odpowiedniego, czynnego oraz biernego, systemu obrony przeciwlotniczej podległego obszaru na wypadek wojny. Przedstawiona powyżej struktura organizacyjna DOK dotrwała bez zmian do września 1939 r.

Przy okazji zmian w zadaniach DOK wprowadzonych bezpośrednio przed wybuchem wojny warto dodać, że równolegle do zadań pokojowych, ze względu na sytuację międzynarodową, unormowano i sprecyzowano zadania oraz kompetencje dowódców OK na czas wojny. Sankcjonowała je *Wojenna organizacja DOK*⁵⁷. W dokumencie tym potwierdzono i uściślono wyznaczone w latach wcześniejszych cele i zadania dla DOK. Dowódcy okręgów znajdujących się w strefie frontowej byli przewidziani do objęcia stanowisk dowódców grup operacyjnych lub wojsk etapowych (ich miejsce mieli zająć w tym czasie zastępcy). Pozostałe organa DOK również zostały ujęte w planowaniu wojennym – dotyczyło to kwatermistrzów OK (przewidywanych na kwatermistrzów tworzących się armii) oraz części szefostw i służb (służba bezpieczeństwa w całości). Dodatkowo w etacie pokojowym DOK stworzono stanowisko pomocnika dowódcy OK do spraw mobilizacji, który miał

---

⁵⁵ Ibidem, s. 82.

⁵⁶ Ibidem, s. 82-83.

⁵⁷ Szerzej zob.: CAW, sygn. I.303.3.30. *Wojenna organizacja DOK*.

koordynować prawidłowy przebieg mobilizacji. Na wypadek wybuchu wojny przewidziano także w strukturach DOK stworzenie stanowisk komisarzy cywilnych, odpowiedzialnych za kontakt DOK z terenowymi władzami administracji cywilnej⁵⁸.

Podsumowując, należy zauważyć, że zadania i kompetencje przydzielane DOK w poszczególnych latach nie były identyczne. Zależały od wielu czynników, w tym sytuacji politycznej i międzynarodowej Polski. Istotny wpływ na kształt i zakres obowiązków DOK, jak również na ich struktury wewnętrzne miały zmiany inicjowane i realizowane na szczeblu centralnym. Struktury DOK oraz poszczególnych służb były zazwyczaj odzwierciedleniem ich odpowiedników w Ministerstwie Spraw Wojskowych, w Sztabie Generalnym (Głównym) WP, ewentualnie organizacji broni głównych i pomocniczych. Jakkolwiek zmiany na tych szczeblach inicjowały zmiany na poziomie DOK.

W okresie pokoju DOK zawsze były gospodarzem terenu odpowiedzialnym za szereg zagadnień związanych z codziennym funkcjonowaniem armii oraz za sprawy bezpieczeństwa. Na wypadek wojny zadania stawiane przed DOK ewoluowały z planowanego przekształcenia się w pełnowartościowe dowództwa związków taktycznych w pierwszej połowie lat 20. do roli koordynatorów mobilizacji odpowiadających za zaopatrzenie materiałowe i uzupełnienia osobowe, szkolenie i formowanie oddziałów marszowych oraz funkcjonowanie ośrodków zapasowych w przededniu wojny.

Podsumowując niemal osiemnastoletni okres istnienia DOK w kontekście ich miejsca i roli, jaką odgrywały w systemie bezpieczeństwa II RP, należy podkreślić, że realizowały one szereg niezwykle istotnych zadań z tego zakresu. Zwykle, codzienne zadania DOK wpływały na bezpieczeństwo nie tylko administrowanego terenu, lecz także całego kraju. Zaobserwować to można szczególnie w pracach DOK zarówno w okresie bezpośrednio poprzedzającym wybuch II wojny światowej, jak również po jej wybuchu. Przed wybuchem wojny i po jej rozpoczęciu dowództwa sprawnie przejmowały wiele dodatkowych zadań z zakresu bezpieczeństwa, zacieśniały współpracę z władzami terenowymi, przygotowywały ludność na skutki wojny oraz koordynowały działania licznych cywilnych organizacji proobronnych. Choć może nie jest to tak widoczne na pierwszy rzut oka, DOK były bardzo istotnym ogniwem bezpieczeństwa państwa w latach 1921-1939.

---

⁵⁸ L. Wyszczelski, *W obliczu wojny...*, op. cit., s. 84-85.

LITERATURA

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

CENTRALNE ARCHIWUM WOJSKOWE W WARSZAWIE

- Biuro Inspekcji Generalnego Inspektoratu Sił Zbrojnych
- Dowództwa Okręgów Korpusów (Dowództwa Okręgów Generalnych)
- Oddział I Sztabu Generalnego

DOKUMENTY

1. Dziennik Rozkazów DOK VI za lata 1921-1939.
2. Dziennik Rozkazów MSWojsk. za lata 1921-1939.
3. Dziennik Rozkazów Tajnych MSWojsk. z 1931.
4. Dziennik Ustaw z 1926, 1938 i 1939.
5. Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej za lata 1920-1922, cz. 2, Warszawa 1923.

OPRACOWANIA

1. BÖHM T., *Z dziejów naczelných władz wojskowych II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1994.
2. CIEPLEWICZ M., *Wojsko Polskie w latach 1921-1939. Organizacja, wyposażenie, wyszkolenie*, Wrocław 1998.
3. CZARNECKA R., *Organizacja i zakres działania Sztabu Głównego (Generalnego) WP w latach 1921-1939*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 2000, nr 23.
4. CZARNECKA R., *Organizacja oraz zadania Oddziału IV i Wojskowej Służby Komunikacji Sztabu Głównego (Generalnego) WP w latach 1921-1939*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 2001, nr 24.
5. ĆWIEK H., *Zagrożenie bezpieczeństwa Polski ze strony Republiki Weimarskiej. Na podstawie materiałów Oddziału II Sztabu Generalnego (Głównego) Wojska Polskiego*, Częstochowa 2006.
6. JARNO W., *Okręg Korpusu Wojska Polskiego nr IV Łódź 1918-1939*, Łódź 2001.
7. KOŚMIDER T., *Toruński Inspektorat Armii w systemie obronnym Państwa Polskiego w latach 1921-1939*, Warszawa 2009.
8. KOZŁOWSKI E., *Wojsko Polskie 1936-1939. Próby modernizacji i rozwoju*, Warszawa 1974.
9. KRZYŻANOWSKI K., *Wydatki wojskowe Polski w latach 1921-1939*, Warszawa 1976.
10. OSTANEK A.A., *Dowództwo Okręgu Generalnego „Lwów”, czyli o początkach terenowej administracji wojskowej w Małopolsce Wschodniej*, „Historia i Świat” 2014, nr 3.
11. OSTANEK A.A., *Garnizon Lwów. Władze wojskowe i cywilne w latach 1921-1939*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2009, nr 1.
12. OSTANEK A.A., *VI Lwowski Okręg Korpusu w dziejach wojskowości polskiej w latach 1921-1939*, Warszawa 2013.
13. PINDEL K., *Polska południowa w systemie obronnym Drugiej Rzeczypospolitej*, Siedlce 2001.

14. REZMER W., *Operacyjna służba sztabów Wojska Polskiego w 1939 roku*, Warszawa 2010.
15. ROZWADOWSKI P., *Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego w latach 1927-1939*, Warszawa 2000.
16. STAWECKI P., *Polityka wojskowa Polski 1921-1926*, Warszawa 1981.
17. ŚLIPIEC J., *Kształtowanie się i główne kierunki działalności służb wojska II Rzeczypospolitej w systemie bezpieczeństwa militarnego lat 1921-1927*, Warszawa 2011.
18. WAWRZYŃSKI T., *Akta dowództw okręgów korpusów*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 1980, nr 10.
19. WOJCIECHOWSKI T., *Źródła do dziejów przemysłu wojskowego w latach 1918-1939*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 1969, nr 1.
20. WYSZCZELSKI L., *Ministerstwo Spraw Wojskowych (1918-1939)*, Warszawa 2010.
21. WYSZCZELSKI L., *Od demobilizacji do zamachu majowego. Wojsko Polskie w latach 1921-1926*, Warszawa 2007.
22. WYSZCZELSKI L., *Oświata, propaganda, kultura w Wojsku Polskim w latach 1918-1945*, Warszawa 2004.
23. WYSZCZELSKI L., *W obliczu wojny. Wojsko Polskie 1935-1939*, Warszawa 2008.
24. WYSZCZELSKI L., *Wojsko Polskie w latach 1918-1921*, Warszawa 2006.
25. STAWECKI P. (red.), *Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864-1939*, Warszawa 1990.

THE COMMANDS OF CORPS DISTRICTS IN THE SECURITY SYSTEM OF THE SECOND POLISH REPUBLIC (1921-1939)

Abstract. The main research focus of this article is on the place and role of the Corps District Commands in the security system of the Second Polish Republic. Districts created in 1921 were local administrative units of Armed Forces of the Republic of Poland. Corps District Commands had different tasks and competence in particular years. They were one of the basic elements in security system of the Second Polish Republic. Within the entire interwar period, their additional role and responsibility was to lead and direct, among the others, co-operation with the civilian authorities in the field of widely understood security system. The author in the first part of the article describes the political and military conditions which contributed to the creation of the Commands of Corps Districts and their general duties as they evolved. Their administrative and managerial duties developed in the context of armies and institutions reporting to them. As the article thesis states, there is a direct connection between action of individual organisational units within the security system, in direct and indirect way. Author also underlines that the Commands of Corps Districts, even if concentrated on the mainly administrative tasks in the army, had a great influence on security system of country and region. It became visible for instance in the period before the World War II, as well as after the beginning of it. Archival materials gathered in archives of the Central Military Archives and contextual literature on the subject constitutes the base source for this article.

Keywords: Polish Army, Corps District Commands, Second Polish Republic.

